

Dr. sc. Meldijana Arnaut-Haseljić, naučna saradnica /

Research Associate

Dr. sc. Sabina Subašić-Galijatović, viša stručna saradnica /

Senior Expert Associate

**Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog
prava Univerziteta u Sarajevu / University of Sarajevo Institute for the
Investigation of Crimes against Humanity and International Law**

UDK 341.4

Pregledni naučni članak

UDRUŽENI ZLOČINAČKI PODUHVAAT KROZ TEORIJU I PRAKSU MKSJ

JOINT CRIMINAL ENTERPRISE IN THEORY AND PRACTICE OF ICTY

Sažetak

Skorašnje presude izrečene Ratku Mladiću i „hercegovačkoj šestorci” pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) potvrdile su činjenice kojima je dokazano postojanje udruženih zločinačkih poduhvata izvršenih u Bosni i Hercegovini u periodu 1992–1995/6. U prvom slučaju UZP je obuhvatao osobe iz političkog života, vojnih, policijskih i civilnih organa Republike Srpske, dok je u drugom slučaju uključivao vodeće rukovodstvo tzv. Herceg-Bosne, ali i vođe Republike Hrvatske uključujući Franju Tuđmana, Gojka Šuška i druge. Aktualnost teme nameće potrebu teorijskog i praktičnog tumačenja udruženog zločinačkog poduhvata kao oblika krivične odgovornosti koji je kao takav prvi put u historiji međunarodnog prava definiran u predmetima pred haškim Sudom.

Ključne riječi: MKSJ, udruženi zločinački poduhvat, zločin, saučesništvo, pomaganje, presuda

Summary

Recent judgements delivered by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) in relation to Ratko Mladić and Prilić et al. confirmed the facts that prove the existence of joint criminal enterprises committed in Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995/6. In the first case, the JCE included persons from political life, military, police and civil authorities of the RS, whereas the second case included the highest-ranking officials of the so-called ‘Herceg-Bosna’ as well as the Republic of Croatia, including Franjo Tuđman, Gojko Šušak and others. Relevance of the topic imposes the need for a theoretical and practical

interpretation of the joint criminal enterprise as a form of criminal responsibility which, as such, was defined for the first time in history in cases before the ICTY.

Keywords: *ICTY, joint criminal enterprise, crime, complicity, aiding and abetting, judgement*

Uvod

S obzirom na skorašnje izrečene presude pred MKSJ i na činjenicu da se termin „udruženog zločinačkog poduhvata” (ne)namjerno dovodi u kontekst kolektivne krivice, neophodno je promisliti ovaj pojam i pozicionirati ga u teoriji i sudskoj praksi. Ovo je naročito potrebno utvrditi sa pozicije Bosne i Hercegovine i dvostrano izvršene agresije, u smislu povezivanja lanaca učesnika udruženih zločinačkih poduhvata koji su djelovali u određenom kontekstu, iako su neki od njih bili i fizički dislocirani od samog mjesta izvršenja zločina. Naime, UZP, usmjeren na visokopozicionirane vođe odgovorne za različite oblike zločina, praktično se primjenjuje na žrtve, ali i povezuje lanac do onih karika koje su odgovorne za samu fizičku realizaciju (fizičko izvršenje).

U pravosudnoj praksi jedan od oblika odgovornosti zločina koji je najteže dokazati je upravo udruženi zločinački poduhvat, jer pretpostavlja dokazivanje učešća grupe ljudi svjesno udružene kako bi počinila neki zločin, gdje je, pored dokazivanja posljedica izvršenog zločina, potrebno dokazati da je postojala i namjera izvršenja.

U javnosti se također ovaj pojam veže uz termin „međunarodni oružani sukob“. Ova dva pravna termina su potpuno različita. UZP je vid odgovornosti koji se može protezati kako na međunarodne tako i nemeđunarodne učesnike, dok je međunarodni oružani sukob oblik učešća određene države u sukobu u drugoj državi,¹ te kako takav jasno može uputiti i na izvršenu agresiju².

¹ U pravnoj praksi MKSJ-a određivanje karaktera sukoba bilo je, prije svega, neophodno u svrhu primjene normi iz Statuta MKSJ-a. Tako se određene norme koje potpadaju pod ratne zločine, kao što su teške povrede ženevskih konvencija, primjenjive isključivo u slučaju postojanja međunarodnog oružanog sukoba, dok su norme koje potpadaju pod zločine protiv čovječnosti i zločin genocida primjenjive i u slučaju međunarodnog oružanog sukoba kao i nemeđunarodnog oružanog sukoba. Ove primjene su bile predmetom brojnih debata pred MKSJ-om, posebno u predmetu *Duško Tadić*, te predmetu *Čelebići*.

² Agresija kao poseban termin u međunarodnom pravu, iako je normativizirana samom Poveljom UN-a (glava VII, čl. 39–51), definirana od Generalne skupštine UN-a 1974, bila je

Šta je udruženi zločinački poduhvat

Doktrina UZP-a bila je predmetom detaljnih rasprava pred MKSJ-om. Primjenjivana je u mnogim procesima kako bi se dokazalo da su zločini korišteni kao sredstvo za protjerivanje osoba drugačijeg porijekla ili uništenje određenih etničkih grupa, a posebno kako bi se povezalo sa visokim zvaničnicima kada su te zločine fizički počinili drugi, udaljeni kako u geografskom smislu tako i po hijerarhijskom položaju.³ U osnovi, UZP počiva na teoriji suizvršenja u okviru individualne krivične odgovornosti. Uspostavljen je kako bi se obuhvatila direktna odgovornost većeg broja pojedinaca koji su u saradnji izvršili velik broj složenih zločina. Doktrina udruženog zločinačkog poduhvata, iako u drugačijoj terminologiji, javila se još u suđenjima za ratne zločine počinjene tokom Drugog svjetskog rata, a što je u značajnoj mjeri korišteno i kao polazište u procesima vođenim pred Tribunalom u Hagu za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije. Iako UZP ima nekoliko oblika, u suštini je potrebno dokazati: postojanje zajedničkog plana, namjere ili cilja koji vode izvršenju zločina, te direktno učešće u izvršenju zločina.

Nastanak koncepta UZP

Udruženi zločinački poduhvat kao vid odgovornosti nastao je kroz pravnu praksu MKSJ-a i podrazumijeva individualnu odgovornost za učešće u počinjenju zločina.⁴ Ovaj koncept je znatno kasnije preuzeo i MKSR.⁵

Prema Statutu MKSJ-a članom 7(1) definirani su oblici individualne krivične odgovornosti za osobe koje su planirale, podsticale, naredile, počinile ili na drugi način pomogle i podržale „planiranje, pripremanje ili izvršenje zločina iz članova 2 do 5 ovog Statuta“, iz čega se dá zaključiti da se krivična odgovornost podrazumijeva i onda kada nije u pitanju samo *actus reus* izvršenja zločina nego

kao takva predmetom brojnih neslaganja i kontroverzi, posebno u odnosu na ulogu individua u agresiji države. Tek je Statut Međunarodnog krivičnog suda (tzv. Stalni međunarodni krivični sud), usvojen 17. jula 1998. u Rimu, jasno normativizirao agresiju među najteža četiri zločina u međunarodnom pravu, što nije bio slučaj sa Statutom MKSJ-a koji apsolutno nije posvetio pažnju ovom zločinu. Vidjeti šire: Kamto, Maurice (2010) *L'agression en droit international (Agresija u međunarodnom pravu)*, Pedone, Pariz.

³ Predmeti *Brđanin, Karadžić, Krajišnik, Krstić, Mladić, Milošević S., Prlić i drugi, Stakić, Stanišić J. i Simatović, Stanišić M. i Župljanin*.

⁴ MKSJ, IT-98-33-T, *Tužilac protiv Radislava Krstića*, pred Pretresnim vijećem, Presuda, 2. august 2001, paragraf 601.

⁵ Sudska vijeća MKSR-a će tek 2005. godine uključiti u svoje predmete ovaj vid odgovornosti: vidjeti ICTR-98-44-I, *Tužilac protiv Karamera i ostalih*, 23. februar 2005.

je sveobuhvatnija. Dakle, smatra se krivično odgovornim svako ko na neki način doprinese izvršenju zločina u kontekstu ostvarenja zajedničkog zločinačkog plana. Na ovaj način se akcentira saizvršilaštvo u konkretnom/fizičkom počinjenju krivičnog djela, čime se sprečava umanj enje odgovornosti eventualnom klasifikacijom „pomaganja“ ili „podržavanja“.

U brojnim predmetima koje je imao razmatrati, MKSJ se suočio sa problematikom učešća više počinitelaca, bilo direktno bilo indirektno, te su traženi modaliteti kako bi se odrazio tačan stepen odgovornosti učesnika u izvršenju krivičnog djela, uključujući one koji su na neki način omogućili izvršiocima da fizički počine djelo. Tako su sudije u predmetu *Tadić*, polazeći od tumačenja člana 1 Statuta MKSJ-a (prema kojem se nadležnost MKSJ proteže na „sve one koji su počinili teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava“), zaključile:

„Većina tih krivičnih djela nisu posljedica zločinačke sklonosti pojedinaca, nego predstavljaju manifestaciju kolektivnog kriminaliteta: zločine često izvršavaju grupe pojedinaca koji djeluju sprovodeći zajednički kriminalni plan. Iako samo neki od članova grupe mogu fizički počiniti krivično djelo (...), učestvovanje i doprinos drugih članova grupe često je ključno u omogućavanju izvršenja tog krivičnog djela. Iz ovoga slijedi da moralna težina takvog učestvovanja često nije nimalo manja – zapravo nimalo različita – od moralne težine onih koji izvrše navedena djela. U tim okolnostima, smatrati krivično odgovornom kao izvršioca samo osobu koja fizički izvodi krivično djelo značilo bi zanemariti saizvršilačku ulogu svih onih koji su na neki način omogućili počiniocu da fizički izvrši to krivično djelo. Istovremeno, ovisno o okolnostima, smatrati ove druge odgovornim samo kao pomagače i podržavatelje moglo bi potcijeniti stepen njihove krivične odgovornosti.“⁶

U predmetu *Milošević Slobodan* također je bilo riječi o UZP-u kao obliku individualne krivične odgovornosti u okviru međunarodnog oružanog sukoba:

„Slobodan Milošević snosi individualnu krivičnu odgovornost za zločine navedene u članovima 2, 3, 4 i 5 Statuta Međunarodnog krivičnog suda, kao što je opisano u ovoj optužnici, koje je planirao, podsticao, naredio, počinio ili čije je planiranje, pripremu ili izvršenje

⁶ MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, pred Žalbenim vijećem, 15. juli 1999, paragraf 192.

na drugi način pomagao i podržavao. Kad u ovoj optužnici koristi riječ ‘počiniti’, tužilac nema namjeru da sugeriše da je optuženi fizički počinio ijedan od zločina za koji se tereti kao lično odgovoran. Riječ ‘počiniti’ se u ovoj optužnici odnosi na učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu u svojstvu saizvršioca. (...) Svrha tog udruženog zločinačkog poduhvata bila je prisilno i trajno uklanjanje većine nesrba, prije svega bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, iz velikih dijelova teritorije Republike Bosne i Hercegovine (...). Ovaj udruženi zločinački poduhvat postojao je od 1. avgusta 1991. i trajao najmanje do 31. decembra 1995. Među pojedincima koji su učestvovali u ovom udruženom zločinačkom poduhvatu bili su Slobodan Milošević, Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, general Ratko Mladić, Borisav Jović, Branko Kostić, Veljko Kadijević, Blagoje Adžić, Milan Martić, Jovica Stanišić, Franko Simatović zvani ‘Frenki’, Radovan Stojičić zvani ‘Badža’, Vojislav Šešelj, Željko Ražnatović zvani ‘Arkan’, te drugi poznati i nepoznati učesnici. Zločini nabrojani u tačkama od 1 do 29 ove optužnice bili su dio cilja tog udruženog zločinačkog poduhvata. Alternativno, zločini nabrojani u tačkama od 1 do 15 i od 19 do 29 bili su prirodne i predvidive posljedice ostvarenja cilja ovog udruženog zločinačkog poduhvata, a optuženi je bio svjestan toga da iz izvršenja udruženog zločinačkog poduhvata mogu proizaći takvi zločini.“⁷

Međutim, kako Statut MKSJ-a nije definirao,⁸ a ni specificirao „niti izričito niti implikacijom“ objektivne i subjektivne elemente (*actus reus* i *mens rea*) ove kategorije kolektivnog kriminaliteta,⁹ sudije MKSJ-a su kroz praksu Tribunala uporište za ovaj vid odgovornosti tražile u međunarodnom običajnom pravu i zaključile da koncept zajedničke namjere obuhvata tri

⁷ MKSJ, IT-02-54-T, *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, izmijenjena optužnica, 22. novembar 2002, paragrafi 5–8.

⁸ Udruženi zločinački poduhvat se terminološki može pojaviti i u sinonimskim oblicima: „Žalbeno vijeće se osim toga pozvalo na nacionalna zakonodavstva i sudsku praksu napominjući da je potrebno naglasiti da pojam ‘zajedničke nakane’, koji se koristi u međunarodnom krivičnom pravu, ima osnove u brojnim nacionalnim sistemima, ali da nije utvrđeno da li većina, ako ne i sve zemlje, tom pojmu zajedničke nakane pridaju isto značenje“ (paragrafi 224–225). Premda je Žalbeno vijeće u predmetu Tadić koristilo izraze ‘udruženi zločinački poduhvat’, ‘zajednička nakana’ i ‘zločinački poduhvat’ kao sinonime, taj koncept se obično naziva ‘udruženi zločinački poduhvat’ i strane u ovom žalbenom postupku koriste taj izraz. Vidi takođe, Odluku u predmetu Ojdanić, paragraf 20, u vezi s udruženim zločinačkim poduhvatom kao vidom počinjenja” (MKSJ, Mitar Vasiljević, IT-98-32-A Presuda Žalbenog vijeća, od 25. februara 2004, paragraf 95, fusnota 136; <http://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/acjug/bcs/vas-sj040225b.pdf>).

⁹ MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, pred Žalbenim vijećem, 15. juli 1999, paragraf 194.

različite kategorije¹⁰ kolektivnog kriminaliteta: postojanje zajedničkog plana i zajedničke nakane (osnovni);¹¹ koncentracioni logori (sistematski);¹²

¹⁰ „Mnogi predmeti iz razdoblja nakon Drugog svjetskog rata koji se bave ratnim zločinima zasnivaju se na principu da kad dvije ili više osoba djeluju zajednički u sprovođenju zajedničke kriminalne nakane, krivična djela koja počini bilo ko od njih povlače za sobom krivičnu odgovornost svih članova grupe. Pažljivo iščitavanje relevantne sudske prakse pokazuje da, uopšteno govoreći, koncept zajedničke nakane obuhvata tri različite kategorije kolektivnog kriminaliteta” (MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999, paragraf 195).

¹¹ Ukoliko nije riječ o direktnom počinjenju zločina, mora se dokazati postojanje dobrovoljnog učešća bar u jednom aspektu zajedničke namjere koja može biti nasilje bez smrtnih posljedica, omogućavanje same radnje izvršenja zločina ili pružanje materijalne pomoći za izvršenje zločina ili pak dokazivanje htijenja i namjere takvog ishoda. Odgovornost za zločin koji je izvršen, ali nije bio preciziran zajedničkim planom, nastupa kada se moglo predvidjeti da taj zločin može počinuti jedan ili više pripadnika grupe i kada je optuženi svojevolumno preuzeo taj rizik. „Prvu takvu kategoriju predstavljaju predmeti u kojima svi saoptuženi, djelujući u skladu sa zajedničkim planom, posjeduju istu zločinačku namjeru; na primjer, formulisanje plana među saizvršiocima da se ubije, kada, sprovodeći u život taj zajednički plan (čak i ako svaki od saizvršilaca izvršava različitu ulogu u okviru plana), oni svi ipak imaju namjeru da ubiju. Objektivni i subjektivni preduslovi za pripisivanje krivične odgovornosti učesniku koji nije, ili se ne može dokazati da je, izvršio ubistvo su sljedeći: (i) optuženi mora dobrovoljno učestvovati u jednom aspektu zajedničkog plana (na primjer, izvršiti nefatalni nasilni čin nad žrtvom, ili pružiti presudnu pomoć saizvršiocima ili pomagati njihove aktivnosti); i (ii) optuženi, čak i ako osobno ne izvrši ubistvo, mora ipak namjeravati taj rezultat” (MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999, paragraf 196).

¹² „Krivična djela počinjena od onih koji su zaduženi za upravljanje koncentracionim logorima, bilo da su u pitanju policijske ili vojne strukture, a sukladno djelovanju predviđenom zajedničkim planom; druga različita kategorija predmeta je umnogome slična onome gore navedenom i obuhvata tzv. predmete 'koncentracionih logora'. Koncept zajedničke nakane primijenjen je u slučajevima gdje se teretilo za krivična djela za koja se tvrdilo da su ih počinili pripadnici vojnih ili administrativnih jedinica poput onih koje su upravljale koncentracionim logorima, to jest grupe osoba koje su djelovale na osnovu organizovanog plana” (MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999, paragraf 202). „Ova kategorija predmeta (koja očito nije primjenjiva na činjenice iz našeg predmeta) je zapravo jedna varijanta prve kategorije koja je gore razmotrena. Optuženi su, prilikom proglašavanjima krivim, smatrani saizvršiocima krivičnog djela zlostavljanja zbog njihovog objektivnog ‘položaja vlasti’ unutar sistema koncentracionog logora i zato jer su ‘imali ovlasti da nadziru zatvorenike i učine njihov život zadovoljavajućim’ a nisu to učinili. Čini se da je u tim predmetima traženi *actus reus* bilo aktivno učešće u sprovođenju sistema represije, kao što se može zaključiti iz položaja vlasti i konkretnih funkcija koje je imao svaki od optuženih. Element *mens rea* sadržavao je: (i) znanje o karakteru sistema i (ii) namjera da se sprovodi zajednički stvoren plan zlostavljanja logoraša. Važno je primijetiti da se u tim predmetima potrebna namjera takođe može zaključiti iz položaja vlasti na kojima je bilo osoblje logora. Odista, gotovo da i nije bilo potrebno dokazati namjeru tamo gdje su visoki čin ili položaj vlasti nekog pojedinca sami po sebi sugerirali svijest o zajedničkom planu i namjeri da se u njemu učestvuje. Svi koji su osuđeni proglašeni su krivim za ratni zločin zlostavljanja, iako je naravno kazna varirala u skladu sa stepenom učešća svakog od optuženih u počinjenju

izvršenje krivičnog djela za koje nije postojala zajednička nakana, ali je djelo izvršeno kao predvidiva posljedica uspostavljenog zajedničkog plana (produženi).¹³

- Prva – „osnovna“¹⁴ kategorija UZP-a tiče se djela u kojima svi suoptuženi, djelujući sa zajedničkim ciljem, imaju istu zločinačku namjeru. Ova kategorija odgovornosti može se pripisati kroz učešće u jednom aspektu zajedničkog plana, izvršenjem ili pružanjem presudne pomoći suizvršiocima, odnosno pomaganjem njihovih aktivnosti.¹⁵
- Druga kategorija UZP-a, okarakterizirana kao „sistematska“, odnosi se na slučajeve organiziranog sistematskog zlostavljanja, kao što je slučaj logora u kojima su zatočnici bili zlostavljani u okviru ostvarenja zajedničkog cilja.¹⁶ Odgovornost nastaje ukoliko optuženi, znajući za

ratnog zločina” (MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999, paragraf 203).

¹³ „Treća kategorija obuhvata predmete u kojima je postojao zajednički plan da se slijedi jedan način ponašanja gdje jedan od izvršitelja počini djelo koje je, iako van zajedničkog plana, ipak prirodna i predvidiva posljedica izvršenja te zajedničke nakane. Primjer za to bio bi zajednička namjera koju dijeli cijela grupa da se pripadnici neke etničke grupe prisilno uklone iz njihovog grada, sela ili regije (da se izvrši ‘etničko čišćenje’) sa posljedicom da se, u toku izvršenja toga, jedna ili više žrtava ustrijeli i ubije. Iako ubistvo možda nije bilo izričito priznato kao dio zajedničkog plana, ipak je bilo predvidivo da bi prisilno odvođenje civila pred nišanima oružja moglo rezultirati smrću jednog ili više tih civila. Krivična odgovornost može se pripisati svim učesnicima zajedničkog poduhvata kada je rizik da bi moglo doći do smrti bio predvidiva posljedica izvršenja zajedničkog plana i kada se istovremeno optuženi prema tom riziku odnosio bilo bezobzirno bilo indiferentno. Drugi primjer je zajednički plan da se civili određene etničke grupe prisilno istjeraju paljenjem njihovih kuća; ako neki od učesnika u tom planu prilikom njegovog izvršavanja ubiju civile tako što zapale njihove kuće, svi drugi učesnici u planu su krivično odgovorni za ubistva ako su smrti bile predvidive” (MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999, paragraf 196).

¹⁴ Navodnici preuzeti iz originala: MKSJ, IT-04-74-T, *Tužilac Međunarodnog suda protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića*, Pretresno vijeće III, Presuda, 29. maj 2013, tom I, paragraf 203.

¹⁵ MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, pred Žalbenim vijećem, 15. juli 1999, paragrafi 196–204; MKSJ, IT-95-17/1-T, *Tužilac Suda protiv Anta Furundžije*, Presuda, 10. decembar 1998, paragraf 232; MKSJ, IT-04-74-T, *Tužilac Međunarodnog suda protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića*, Pretresno vijeće III, Presuda, 29. maj 2013, tom I, paragraf 203; MKSJ, IT-97-24-A, *Tužilac suda protiv Milomira Stakića*, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 22. mart 2006, paragraf 85.

¹⁶ MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 15. juli 1999, paragrafi 202 i 203; MKSJ, IT-04-74-T, *Tužilac Međunarodnog suda protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića*, Pretresno vijeće III, Presuda, 29. maj 2013, tom I, paragraf 204.

organizirani zločinački sistem, hotimično dâ značajan doprinos zajedničkom kažnjivom cilju.¹⁷

- Proširena kategorija UZP-a, tzv. treća kategorija, obuhvata odgovornost za zločine koji ne čine dio zajedničkog kažnjivog cilja, ali koji su bili prirodna i predvidiva posljedica provođenja u djelo zajedničkog cilja. Uvjet za pripisivanje odgovornosti je da je optuženi bio svjestan mogućnosti počinjenja dodatnih zločina i da je preuzeo taj rizik.¹⁸

Iako Statut MKSJ-a ne definira UZP,¹⁹ ali je u predmetu protiv Duška Tadića, koji je prvi procesuiran pred Tribunalom, uspostavljena eksplicitna postavka koja, za ovaj oblik zločina, pretpostavlja kumulativno postojanje množine osoba organiziranih u vojnu, političku ili administrativnu strukturu; postojanje zajedničkog plana, cilja ili namjere koji ne moraju biti unaprijed postavljeni nego se mogu pojaviti po *ad hoc* principu, ali impliciraju izvršenje zločina; te učestvovanje u zajedničkom poduhvatu koji pretpostavlja izvršenje bar jednoga od oblika zločina koji su obuhvaćeni Statutom Tribunala, pri čemu neophodan preduvjet nije direktno fizičko izvršenje zločina, nego to može biti neka od formi pomaganja ili podržavanja.²⁰ Razlika između *pomaganja i podržavanja* u

¹⁷ MKSJ, IT-97-24-A, *Tužilac Suda protiv Milomira Stakića*, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 22. mart 2006, paragraf 65.

¹⁸ MKSJ, IT-97-24-A, *Tužilac Suda protiv Milomira Stakića*, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 22. mart 2006, paragraf 98.

¹⁹ Praznine i nedorečenosti koje su postojale u međunarodnom pravu oko definiranja pojmova i neophodnosti preciznog ustrojstva terminologije, razrađene u presudama Tribunala za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije, precizirane su naknadno Statutom MKSJ-a, usvojenim 17. jula 1998. od Diplomatske konferencije u Rimu, *Rimski statut*. Stav 3(d) potvrđuje da „neka osoba je krivično odgovorna i podliježe kažnjavanju za krivično djelo iz nadležnosti Suda ako ta osoba ...” (d) Na bilo koji drugi način [osim pomaganjem i podržavanjem ili na drugi način pomaganjem u izvršenju ili pokušaju izvršenja krivičnog djela] doprinese izvršenju ili pokušaju izvršenja tog krivičnog djela od strane grupe osoba koje djeluju sa zajedničkom nakanom. Takav doprinos mora biti namjeran i mora biti ili/ i učinjen sa ciljem da se sprovede zločinačka aktivnost ili zločinačka nakana grupe, kada ta aktivnost ili nakana uključuje izvršenje krivičnog djela iz nadležnosti ovog Suda; ili ii. učinjen uz poznavanje namjere grupe da počini krivično djelo.“

²⁰ „Prvo, za slučajeve saizvršilaštva, kada svi učesnici u zajedničkom planu posjeduju istu zločinačku namjeru da počine krivično djelo (a jedan ili više njih odista i počine krivično djelo, sa namjerom). Drugo, u takozvanim predmetima ‘koncentracionih logora’ gdje se potrebna mens rea sastoji od znanja o prirodi sistema zlostavljanja i namjere da se sprovede zajednički plan zlostavljanja. Ta namjera može se dokazati bilo direktno ili izvlačenjem zaključka iz karaktera ovlasti optuženog unutar logora ili organizacione hijerarhije. Što se tiče treće kategorije slučajeva, primjena koncepta ‘zajedničke nakane’ umjesna je samo kad su ispunjeni sljedeći uslovi u vezi mens rea: (i) namjera da se učestvuje u zajedničkom zločinačkom poduhvatu i da se – individualno i zajednički – sprovede zločinačka nakana tog poduhvata; i (ii) predvidivost mogućeg počinjenja, od strane drugih pripadnika grupe,

odnosu na *udruženi zločinački poduhvat* je u postojanju zajedničkog plana, koji je za UZP neminovna pretpostavka, te u spoznaji o pomaganju i podržavanju izvršenja konkretnog zločina od počinitelja, dok je kod UZP-a neophodna pretpostavka postojanje namjere za izvršenje zločina u sklopu, ali i šire u odnosu na postojanje zajedničkog cilja. Dijeljenje namjere i ciljeva podrazumijeva saizvršilaštvo.²¹

Uvjet *mens rea* pretpostavlja postojanje konkretne namjere/umišljaja za izvršenje zločina ili postojanje lične spoznaje/saznanja o izvršenju konkretnog zločina ili namjere u učestvovanju ili unapređenju izvršenja konkretnog zločina ili zajedničkog cilja u sklopu udružene grupe.²²

krivičnih djela koja ne predstavljaju cilj zajedničke zločinačke nakane. Znači, učesnici moraju imati na umu namjeru, na primjer da se zlostavlja ratne zarobljenike (čak i ako je takva namjera improvizovana na licu mjesta) i jedan ili neki pripadnici grupe su ih odista i ubili. Međutim, da bi se odgovornost za smrti mogla pripisati i drugima, svako u grupi mora da je bio u stanju predvidjeti takav rezultat. Moramo primijetiti da se traži više od nehaja. Ono što se traži je stanje svijesti u kome je neka osoba, iako nije namjeravala prouzročiti izvjesni rezultat, bila svjesna da će akcije grupe najvjerojatnije dovesti do tog rezultata, a ipak je svojom voljom pristala na taj rizik. Drugim riječima, traži se takozvani *dolus eventualis* (u nekim nacionalnim pravnim sistemima zvan 'smotreni nehaj')“, MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999, paragraf 220.

²¹ „(i) Pomagač i podržavalac je uvijek saučesnik u krivičnom djelu koje je počinila druga osoba, glavni počinitelj. (ii) U slučaju pomaganja i podržavanja nije potreban dokaz o zajedničkom dogovorenom planu, a pogotovo ne prethodno postojanje takvog plana. Nije potreban nikakav plan niti dogovor; dapače, glavni počinitelj ne mora ni da zna za doprinos saučesnika. (iii) Pomagač i podržavalac izvršava djela konkretno usmjerena na pomaganje, ohrabivanje ili davanje moralne podrške počinjenju nekog konkretnog krivičnog djela (ubistva, istrebljenja, silovanja, mučenja, bezobzirna razaranja civilne imovine, itd.), i ta podrška ima značajnog učinka na počinjenje krivičnog djela. Nasuprot tome, u slučaju djelovanja prilikom sprovođenja zajedničke nakane ili plana, dovoljno je da učesnik izvrši djela koja su na neki način usmjerena sprovođenju zajedničkog plana ili nakane. (iv) U slučaju pomaganja i podržavanja, traženi element svijesti je znanje da djela koja čini pomagač i podržavalac pomažu počinjenju konkretnog krivičnog djela od strane glavnog počinioca. Nasuprot tome, u slučaju zajedničke nakane ili plana traži se više (to jest, ili umišljaj da se počinji krivično djelo ili umišljaj da se sprovede zajednički zločinački plan plus predviđanje da će se vjerovatno počiniti krivična djela van zajedničke zločinačke nakane)“, MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999, paragraf 229.

²² „Nasuprot tome, element *mens rea* razlikuje se zavisno od kategorije zajedničkog plana o kome se radi. Što se tiče prve kategorije, traži se umišljaj da se izvrši određeno krivično djelo (a taj umišljaj dijele svi saizvršioc). Što se tiče druge kategorije (koja je, kao što smo gore primijetili, zapravo varijanta prve), traži se lična svijest o sistemu zlostavljanja (dokazana bilo eksplicitnim svjedočenjem bilo izvlačenjem razumnog zaključka na osnovu položaja vlasti optuženog), kao i namjera da se sprovede taj zajednički dogovoren sistem zlostavljanja. Što se tiče treće kategorije, traži se namjera da se učestvuje i sprovodi zločinačka aktivnost ili zločinačka nakana grupe i da se doprinese zajedničkom zločinačkom poduhvatu ili u svakom

Materijalni element (*actus reus*) UZP-a isti je za sve tri kategorije, te obuhvata učešće više osoba u počinjenju zločina i postojanje zajedničkog plana. Osobe koje učestvuju u počinjenju zločina pritom ne moraju biti dio vojne, političke ili administrativne strukture.²³ To učešće ne mora uključivati izvršenje nekog konkretnog krivičnog djela (naprimjer ubistvo, istrebljenje, mučenje, silovanje itd.) nego se može sastojati i u pomoći ili doprinosu izvršenju zajedničkog plana ili namjere. Također, odgovornost za zločin koji su počinile druge osobe izvan UZP-a može biti pripisana članu UZP-a, ukoliko se isti poslužio glavnim izvršiocom, djelujući u skladu sa zajedničkim planom u okviru UZP-a.²⁴ Što se tiče zajedničkog plana za počinjenje krivičnog djela, isti ne mora biti prethodno dogovoren ili formuliran, već može biti improviziran na licu mjesta.²⁵

slučaju izvršenju krivičnog djela od strane grupe. Nadalje, do odgovornosti za krivično djelo različito od onog koje je dogovoreno zajedničkim planom dolazi samo ako je, u uslovima tog slučaja, bilo predvidivo da će jedan ili drugi pripadnici grupe počiniti takvo krivično djelo i (ii) optuženi je hotimično pristao na taj rizik“, MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999, paragraf 228.

²³ „Odbrana nadalje tvrdi da se Radislava Krstića ne bi trebalo smatrati krivim u pogledu zločina počinjenih u Potočarima 12. i 13. jula 1995. jer je do 13. jula 1995. komandant Drinskog korpusa bio general Živanović.

Taj argument je irelevantan. Odgovornost Radislava Krstića za zločine počinjene u Potočarima proizlazi iz njegovog ličnog učestvovanja u udruženom zločinačkom poduhvatu da se prisilno premjeste civili. Ti oportunistički zločini bili su prirodna i predvidiva posljedica tog udruženog zločinačkog poduhvata. To što je Krstiću izrečena osuđujuća presuda za ta krivična djela nije povezano s njegovim položajem u štabu Drinskog korpusa u trenutku njihova počinjenja. Žalba Radislava Krstića na osudu za oportunističke zločine koji su počinjeni u Potočarima, a koji su prirodna i predvidiva posljedica njegovog učestvovanja u udruženom zločinačkom poduhvatu prisilnog premještanja, odbacuje se“, MKSJ, IT-98-33-A, *Tužilac protiv Radislava Krstića*, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 19. april 2004, paragraf 151.

²⁴ U predmetu *Krstić* Pretresno vijeće je konstatiralo da su postojala dva UZP-a, jedan sa ciljem „da se 12. i 13. jula iz Potočara nasilno premjeste bosansko-muslimanske žene, djeca i starci“ i „stvari humanitarna kriza koja će to nastojanje poduprijeti“, a drugi s ciljem „ubijanja vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana u Srebrenici“. Vijeće je shodno tome optuženog proglasilo krivim za nehumana djela i progon kao zločine protiv čovječnosti na osnovu njegovog učešća u prvom UZP-u, a za genocid na osnovu učešća u drugom UZP-u. Učesnici obaju UZP-ova bile su samo visoke političke i vojne vođe bosanskih Srba, dok izvršioci nisu. Vidjeti šire: MKSJ, IT-98-33-T, *Tužilac protiv Radislava Krstića*, pred Pretresnim vijećem, Presuda, 2. august 2001, paragrafi 601, 611, 613, 617–618, 644–645.

²⁵ Vidjeti detaljnije: MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, pred Žalbenim vijećem, 15. juli 1999, paragraf 227; MKSJ, IT-04-74-T, *Tužilac Međunarodnog suda protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića*, Pretresno vijeće III, Presuda, 29. maj 2013, tom I, paragraf 212.

Zahtijevani element *mens rea* različit je zavisno od kategorije UZP-a.²⁶ Neophodan uvjet za prvu kategoriju UZP-a (osnovna kategorija) je umišljaj da se poćini krivićno djelo. Zahtijevani element za drugu kategoriju UZP-a (sistematski vid) je postojanje lićne svijesti o planiranju i namjeri da se provede zajednićki plan poćinjenja krivićnog djela. Ova namjera moųe biti dokazana bilo direktno bilo izvlaćenjem zaključaka iz karaktera ovlasti optuųenog npr. unutar logora ili organizacione hijerarhije. Treća kategorija UZP-a (šira kategorija) podrazumijeva namjeru pojedinca da ućestvuje i provede zloćinaćku namjeru grupe i doprinese zajednićkom zloćinaćkom poduhvatu i izvršenju krivićnog djela grupe.

Interesantni su s tim u vezi nalazi Pretresnog i Źalbenog vijeća u predmetu *Brđanin*. Naime, optuųeni je na osnovu poloųaja vodeće politićke lićnosti u tzv. Autonomnoj regiji Krajina (ARK)²⁷ bio optuųen za ućešće u UZP-u, za djela genocida ili saućesništva u genocidu, te djela progona kao zloćina protiv ćovjećnosti. Prvostepeno vijeće u ovom predmetu odbacilo je primjenu ove doktrine na Brđaninovu krivićnu odgovornost, smatrajući da UZP nije vid odgovornosti primjeren za dećiniranje individualne krivićne odgovornosti optuųenog, s obzirom da je on „u smislu ustroja bio vrlo udaljen od izvršenja zloćina za koje se tereti u Optuųnici“. Međutim, Źalbeno vijeće u predmetu *Brđanin* odbacilo je ovo stajalište Pretresnog vijeća. Ovo Vijeće je konstatiralo da se pripadnika UZP-a moųe smatrati odgovornim uz uvjet da je djelovao u skladu sa zajednićkim planom i kada je za izvršenje koristio osobe koje nisu

²⁶ Vidjeti: MKSJ, IT-94-1-A, *Tuųilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, pred Źalbenim vijećem, 15. juli 1999, paragraf 228.

²⁷ „Radoslav Brđanin je bio istaknuti ćlan SDS i tijesno povezan, kroz svoje politićke poloųaje, sa Predsjednićtvom Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Kao takav, od najranijih poćetaka je imao vodeću ulogu u preuzimanju vlasti od strane SDS, a posebno u kampanji propagande koja je bila sušćinska komponenta SDS-ovog plana za stvaranje srpske drųave. Stvaranje srpske drųave ukljućivalo je i kampanju smišćljenu s ciljem da se trajno odstrani, silom ili strahom, nesrpsko stanovnićstvo iz podrućja koja su trebala biti dio te drųave. Na svojim poloųajima, najprije u Skupšćini opšćtina Bosanske krajine, a zatim i na poloųaju predsjednika Kriznog štaba ARK, Radoslav Brđanin je igrao vodeću ulogu u toj kampanji. Radoslav Brđanin je omogućio etnićko ćišćenje time što je obezbijedio da svi instrumenti drųavne moći (sredstva informisanja, drųavne sluųbe, drųavna kontrola nad stambenom politikom, zdravstvo, policija, sudstvo, sredstva za proizvodnju, zapošćljavanje) budu u rukama organa vlasti i onih osoba koje su predano podrųavale etnićki ćistu srpsku drųavu. Radoslav Brđanin je potpisivao odluke i naredjenja Kriznog štaba AR Krajine, koji je sa svoje strane usmjeravao i pokretao djelovanje kriznih štabova na opšćtinskom nivou, gdje su neki od ćlanova kriznih štabova bili direktno ukljućeni u ćinjenje navedenih krivićnih djela“, MKSJ, IT-99-36-T, *Tuųilac Suda protiv Radoslava Brđanina*, šesta izmijenjena optuųnica, 9. decembar 2003, paragrafi 15 i 16.

pripadnici poduhvata.²⁸ Slično stajalište zauzelo je i Pretresno vijeće u predmetu *Krstić*.²⁹

Kroz analizu predmeta koji sadrže ovaj vid odgovornosti uočljivo je da optužnice podignute prije izricanja drugostepene presude *Tadić* ne sadrže u značajnijem obimu ovaj vid odgovornosti, iako situacija opisana u ovim optužnicama odgovara kategorijama UZP-a, npr. u predmetima *Kunarac*, *Janković*, *Zelenović*. Iako su činjenični dokazi upućivali na postojanje elemenata za prvu i drugu kategoriju UZP-a (zajedničko učešće u planiranju i počinjenju zločina; isti cilj sa istom kriminalnom namjerom koju su dijelili svi učesnici; organizirani sistem u različitim zatočeničkim objektima rezerviranim isključivo u svrhu seksualnog zlostavljanja), ovaj vid odgovornosti nije primijenjen u ovim predmetima. Međutim, optužnice podignute nakon drugostepene presude *Tadić* skoro sistematski sadržavaju ovaj vid odgovornosti (*Karadžić*³⁰). MKSJ je kroz primjenu UZP-a kao vida odgovornosti značajno razvio svoju pravnu praksu.

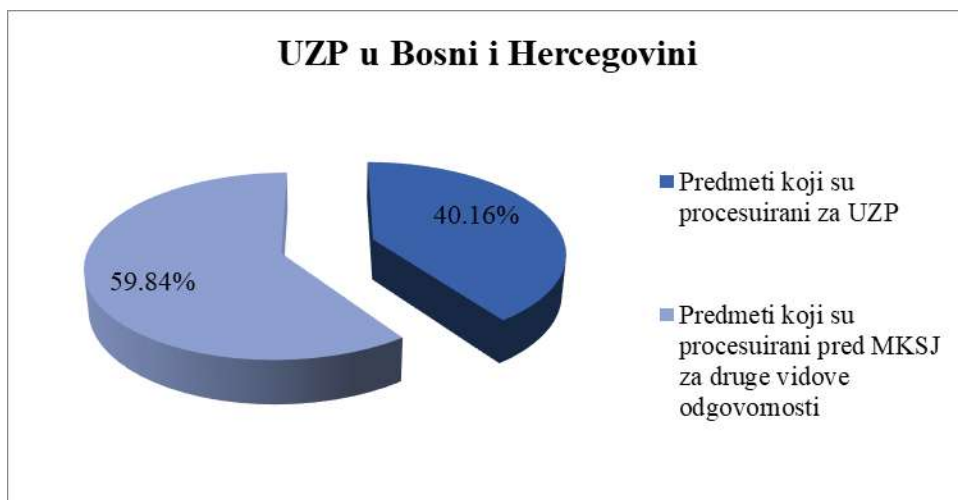
Zaključna razmatranja

MKSJ se udruženim zločinačkim poduhvatom u Bosni i Hercegovini kao vidom odgovornosti bavio u 51 predmetu, što predstavlja 40,16% ukupnog broja predmeta koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu (127), dok je 59,84% osoba procesuirano za druge vidove odgovornosti. Navedeni brojevi predstavljaju pokazatelj koliko je široko rasprostranjen i koliki je značaj imao ovaj novi vid odgovornosti u periodu 1992–1995, koji do procesuiranja pred Tribunalom u Hagu za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije nije uopće imao svoju definiciju, mjesto ni ulogu (grafikon 1).

²⁸ MKSJ, IT-99-36-A, *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 3. april 2007, paragraf 410.

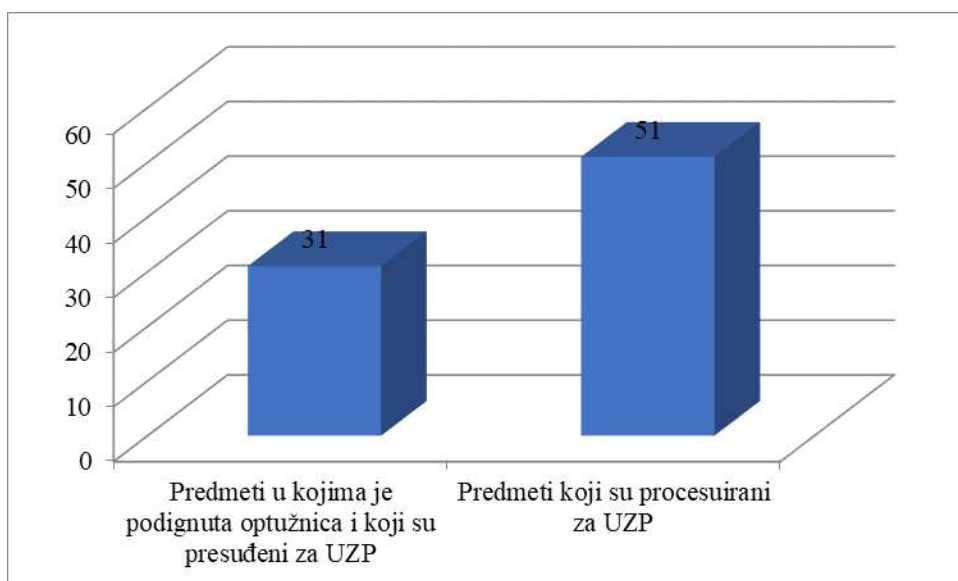
²⁹ „Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić kriv kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu, čiji je cilj bio da se 12. i 13. jula iz Potočara nasilno premjeste bosansko-muslimanske žene, djeca i starci, te da se stvori humanitarna kriza koja će to nastojanje poduprijeti tako što će natjerati stanovništvo iz Srebrenice da pobjegne iz Potočara, gdje je potpuni nedostatak hrane, zaklona i nužnih usluga trebao ubrzati njihov strah i paniku, te na kraju dovesti do toga da spremno napuste teritoriju. General Krstić tako snosi odgovornost i za uzgredna ubistva, silovanja, premlaćivanja i zlostavljanja počinjena prilikom izvršenja tog zločinačkog poduhvata u Potočarima“, MKSJ, IT-98-33-T, *Tužilac protiv Radislava Krstića*, pred Pretresnim vijećem, Presuda, 2. august 2001, paragraf 617.

³⁰ MKSJ, IT-95-5/18-PT, *Tužilac suda protiv Radovana Karadžića*, treća izmijenjena optužnica, 19. oktobar 2009, paragrafi 6–8, 11–14, 20–24.

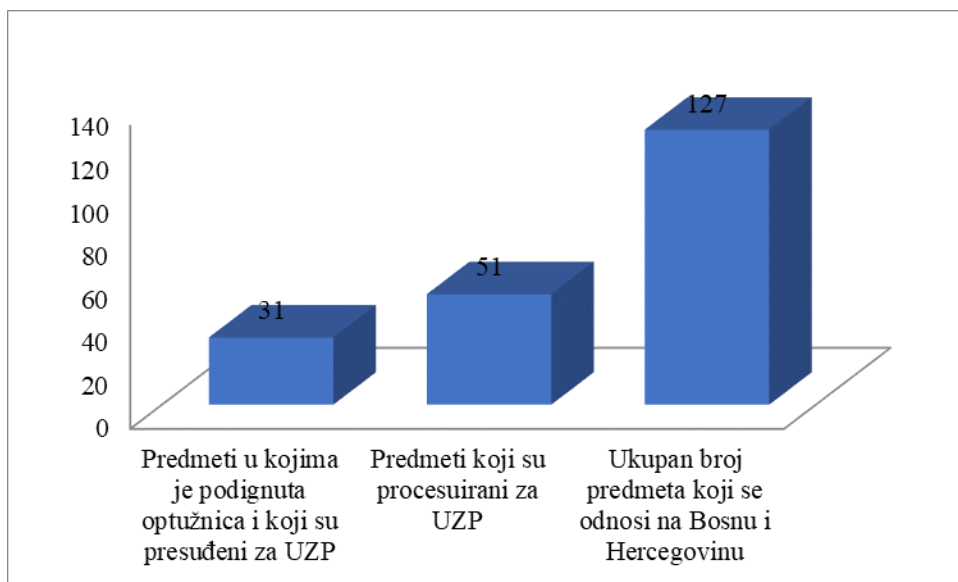

Grafikon 1. Udruženi zločinački poduhvat u Bosni i Hercegovini po presudama MKSJ-a

Od ukupnog broja, 51 predmeta, koji su procesuirani za UZP, 31 je sadržavalo optužnicu i presudu za UZP, to je 60,78% (od 51) ili 24,41% ukupnog broja predmeta koji su procesuirani za Bosnu i Hercegovinu (grafikoni 2 i 3).

Grafikon 2. Predmeti u kojima je podignuta optužnica i koji su presuđeni za UZP u Bosni i Hercegovini

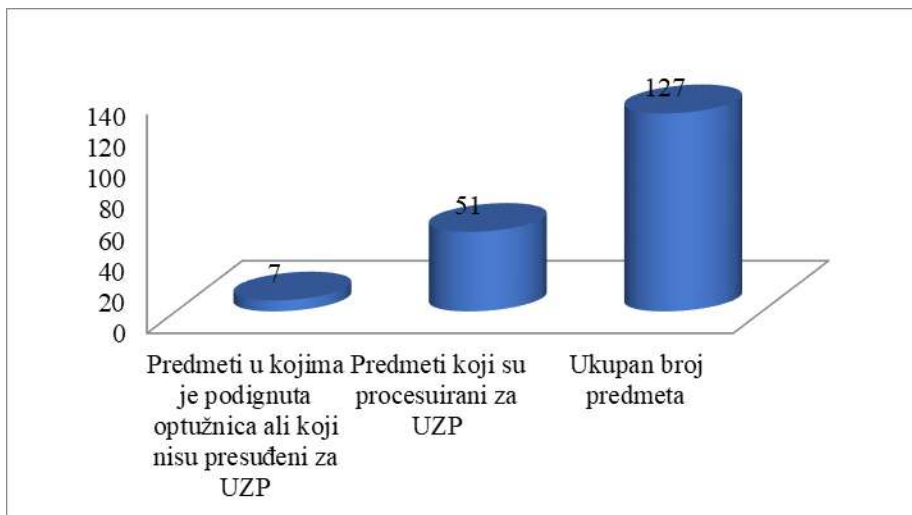

Grafikon 3. Predmeti u kojima je podignuta optužnica i koji su presuđeni za UZP u Bosni i Hercegovini

U sedam (13,73% predmeta koji su procesuirani za UZP) predmeta je podignuta optužnica, ali nije presuđeno za ovaj vid odgovornosti, što je 5,51% od ukupnog broja predmeta koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu (127). U ovu statistiku nije uračunata optužnica koja je podignuta protiv Momčila Perišića 22. februara 2005. godine,³¹ kao ni izmijenjena optužnica koja je podignuta 26. septembra 2005. godine,³² a koje su ga teretile za UZP, jer je u posljednjoj podignutoj optužnici od 15. februara 2018. ovaj vid odgovornosti izostavljen (vidjeti grafikon 4).

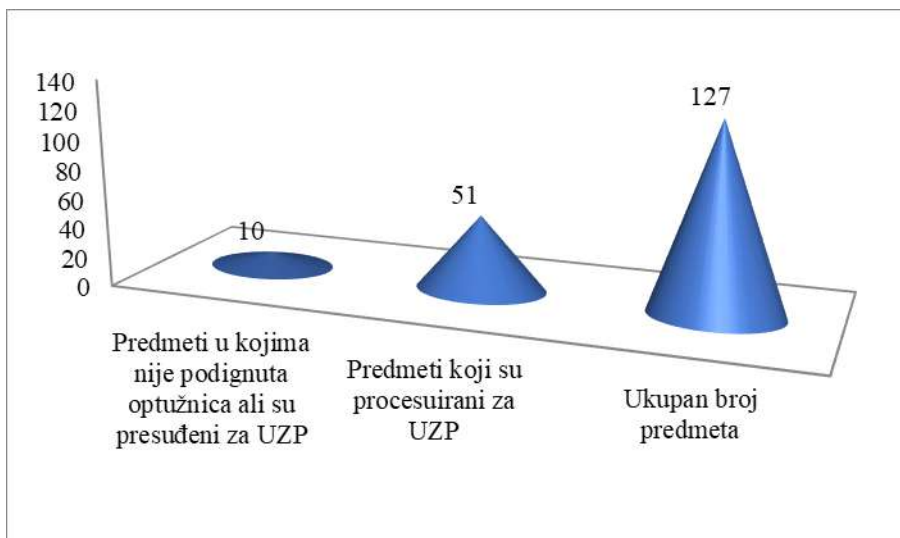
³¹ <http://www.icty.org/x/cases/perisic/ind/bcs/per-ii050222b.pdf> (pristupljeno 20. decembra 2017).

³² http://www.icty.org/x/cases/perisic/ind/bcs/per_050926_ind_bcs.pdf (pristupljeno 20. decembra 2017).

Grafikon 4. Predmeti u kojima je podignuta optužnica, ali koji nisu presuđeni za UZP u Bosni i Hercegovini

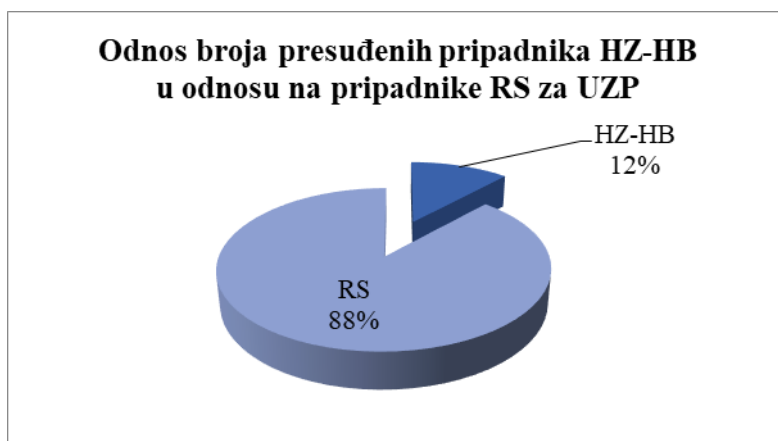
U deset (19,61% predmeta koji su procesuirani za UZP) predmeta nije podignuta optužnica, ali je za osam osoba pravosnažno presuđeno za ovaj vid odgovornosti, što je 6,3% u odnosu na ukupan broj predmeta koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu. Presudom Pretresnog vijeća Simić Blagoje³³ bio je presuđen za UZP, ali je presudom Žalbenog vijeća oslobođen te odgovornosti (vidjeti grafikon 5).

Grafikon 5. Predmeti u kojima nije podignuta optužnica, ali su presuđeni za UZP u Bosni i Hercegovini

³³ <http://www.icty.org/x/cases/simic/tjug/bcs/031017.pdf> (pristupljeno 20. decembra 2017).

Analizom predmeta koje je procesuirao MKSJ utvrdili smo da postoje i oni u kojima nije podignuta optužnica i nisu pravosnažno presuđeni, ali se u nekoj fazi procesuiranja javlja UZP (bilo u optužnici ili prvostepenoj presudi). Dakle, u četiri predmeta je razmatran UZP, ali pravosnažne presude ga nisu i potvrdile. Tako je optužnica protiv Momčila Perišića (optužnica od 22. februara 2005. i izmijenjena optužnica od 26. septembra 2005) sadržavala UZP, dok je ona posljednja podignuta (druga izmijenjena od 5. februara 2008) izostavila taj vid odgovornosti. U postupcima vođenim protiv Blagoja Simića i Sime Žarića podignute optužnice nisu sadržavale ovaj vid odgovornosti, ali su presudama Pretresnog vijeća uvrštene kao vid odgovornosti optuženih, te na osnovu njih i izrečena presuda, dok su presudama Žalbenog vijeća izostavljene.

Grafikon 6. UZP: Odnos broja presuđenih pripadnika HZ-HB i RS

Od ukupnog broja predmeta koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu, a procesuirali su udruženi zločinački poduhvat kao vid odgovornosti, presuđeno je šest osoba koje su djelovale u okviru tzv. Hrvatske zajednice Herceg-Bosna (političkih struktura ili oružanih formacija), dok je 45 osoba koje su djelovale u okviru tzv. Republike Srpske Bosne i Hercegovine (političkih struktura ili oružanih formacija) presuđeno za ovaj vid odgovornosti.

Predmeti u kojima su izrečene pravosnažne presude pred MKSJ-om: Banović Predrag, Beara Ljubiša, Blagojević Vidoje, Borovčanin Ljubomir, **Brdanin** Radoslav, **Čorić** Valentin, **Deronjić** Miroslav, Gvero Milan, Jokić Dragan, **Karadžić** Radovan, **Krajišnik** Momčilo, Miletić Radivoje, **Mladić** Ratko, Nikolić Drago, Nikolić Momir, Obrenović Dragan, Pandurević Vinko, **Petković** Milivoj, **Plavšić** Biljana, Popović Vujadin, **Praljak** Slobodan, **Prlić** Jadranko, **Pušić** Berislav, **Simatović** Franko, **Stakić** Milomir, **Stanišić** Jovica, **Stanišić** Mićo, **Stojić** Bruno, **Talić** Momir, **Tolimir** Zdravko, **Župljanin** Stojan.

Svojim djelovanjem u pravcu utvrđivanja činjenica i procesuiranim predmetima te izrečenim presudama najodgovornijim političkim i vojnim dužnosnicima Tribunal u Hagu je dao značajan doprinos međunarodnoj pravnoj teoriji i praksi. Utvrđena činjenična osnova, posebno kroz predmete tretirane u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, nedvosmisleno potvrđuje interese susjednih država koji su se manifestirali kroz ekspanzionističke pretenzije i proširenje istočnog i zapadnog susjeda na teritorije suverene međunarodno priznate države. Raznovrsnost vidova odgovornosti, utvrđen obim i vrste izvršenih zločina potvrđuju postojanje jasnog obrasca, planiranje i sistematičnost izvršenja zločina.

Ovi statistički pokazatelji, eventualno, mogu biti izmijenjeni po okončanju postupaka koji se vode pred Mehanizmom za međunarodne krivične sudove budući da su u drugostepenom postupku predmeti *Karadžić* (MICT-13-55), *Mladić* (MICT-13-56) i *Šešelj* (MICT-16-99), te predmet na ponovnom procesuiranju *Stanišić* i *Simatović* (MICT-15-96).

Literatura

1. Kamto, Maurice (2010) *L'agression en droit international (Agresija u međunarodnom pravu)*, Pedone, Pariz.
2. MKSJ, IT-04-74-T, *Tužilac međunarodnog suda protiv Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića*, Pretresno vijeće III, Presuda, 29. maj 2013, tom I.
3. MKSJ, IT-94-1-A, *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Presuda Žalbenog vijeća, 15. juli 1999.
4. MKSJ, IT-02-54-T, *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, izmijenjena optužnica, 22. novembar 2002.
5. MKSJ, IT-95-17/1-T, *Tužilac Suda protiv Anta Furundžije*, Presuda, 10. decembar 1998.
6. MKSJ, IT-95-5/18-PT, *Tužilac Suda protiv Radovana Karadžića*, treća izmijenjena optužnica, 19. oktobar 2009.
7. MKSJ, IT-97-24-A, Tužilac Suda protiv Milomira Stakića, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 22. mart 2006.
8. MKSJ, IT-98-33-A, *Tužilac protiv Radislava Krstića*, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 19. april 2004.
9. MKSJ, IT-98-33-T, *Tužilac protiv Radislava Krstića*, pred Pretresnim vijećem, Presuda, 2. august 2001.
10. MKSJ, IT-99-36-T, *Tužilac Suda protiv Radoslava Brđanina*, šesta izmijenjena optužnica, 9. decembar 2003.
11. MKSJ, IT-99-36-A, *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, pred Žalbenim vijećem, Presuda, 3. april 2007.